

JEAN JACQUES ROUSSEAU'NUN SİYASET FELSEFESİ VE DİN KURAMI

Tuncay İMAMOĞLU*

1- Siyaset Felsefesi

Siyaset; insanı toplu halde ve yerleşik düzene geçmiş bir konum içinde yaşayan varlık olarak ele alan bir felsefe disiplini diye tanımlanmaktadır.¹ Bu tanımdan hareketle siyasal kuramların, insanları bir arada en iyi şekilde yaşatabilmek için, ileri sürülmüş fikirler bütünü olduğu söylenebilir.

Şunu öncelikle belirtmemiz gerekir ki, her siyasal kuram, var olan sosyal yapıyı ya değiştirmek, ya da muhafaza etmek arzusundadır. Sosyal yapıyı muhafaza etmek için oluşturulmuş siyasal kuramlar, daha kötüye yönelik değişimi engelleme amacı güderken, sosyal ve siyasal kurumları değiştirmeyi arzulayan siyasal kuramlar ise, var olan toplumsal durumdan daha da iyi olanı elde etme peşindedirler. Her iki durumda da, insanlar arasında en ideal iyiyi gerçekleştirme arzusunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında siyaset, bir etik olgu olarak karşımıza çıkar.

Siyasal düşünceler tarihi incelendiğinde, filozofların geliştirdikleri siyasal kuramların, ya o kuramı geliştiren filozofun kendi kişisel hayatında, ya da toplumların bunalımlı ve geçiş dönemlerinde ortaya atıldıkları görülür.² J.J.Rousseau'nun da ifade ettiği gibi, "Filozofun sakın uykusunu tedirgin eden,

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

¹ Jürgen V.Kemski; "Siyaset Felsefesi ve Siyaset Teorisi ", çev. Doğan Özlem, (Günümüzde Felsefe Disiplinleri İçinde), İstanbul, 1997, s.475.

² Pltrım A.Sorokin,Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, çev. Mete Tuncay, İstanbul, 1997, s. 13vd

Tuncay İMAMOĞLU

onu yatağından çekip çıkararak, toplumun tümünün başındaki tehlikelerden başka bir şey değildir.”³

İlk çağdan günümüze kadar bu durumun, çeşitli şekillerde ortaya çıktığını görmekteyiz. Örneğin, Platon, siyasal kuramını, Yunan site devletlerinin çökmeye başladığı bir dönemde geliştirmiş, kurguladığı ideal yönetim şeklini “Devlet” adlı eserinde etraflıca ele almış ve tartışmıştır.

Platon, sınıflar arasındaki ayrımın git gide ortadan kalktığı Atina demokrasisini iyi bir yönetim şekli olarak görmediğinden eleştirmektedir.⁴ Onun, Atina demokrasisine bakarak yaptığı tasvirde anlaşılmaktadır ki, Atina’da güçlü eşitlikçilik yönelimleri oluşmaya başlamıştır. Ancak Platon, eşitliğin olabileceği bir devleti değil, daha önce var olan bir devleti, sosyal örgütlenmenin sınıf temeline dayandığı sparta devletini kurma peşindedir.⁵ Platon, toplumsal çözümü ve çöküşü sınıflar arasındaki ayrımın ortadan kalkmasına bağladığından, kurguladığı en iyi devletin, yöneticiler, askerler ve işçilerden oluşan bir devlet modeli olduğunda ısrar etmektedir.

Feodalizmin, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlar yarattığı Yeni Çağda ise, merkezî devlet ve mutlak monarşiyi savunan siyasal kuramların varlığına tanık oluyoruz. Örneğin, Niccolò Machiavelli, 16.yüzyıldan itibaren, İtalya’nın baş sorunu olan yurttaşlar arasındaki birliği sağlamak, İtalya’nın zayıflığını, yozlaşmasını ve barbarların saldırısını önlemede otorite kurabilecek güçlü ulusal bir devlet kuramı geliştirmiştir. O zamanki İtalya’nın parçalanmış, yurttaşlarının birbirine düşmüş durumundan acı duyan Machiavelli, yurdunun kurtuluşunu güçlü ve birlikli bir ulusal devlet olarak ortaya çıkmasında bulmuştur. Bu pratik kaygıyı çıkış noktası yapan filozof, “Hükümdar” adlı eserinde, sınırsız yetkili bir prensin gerekliliğine işaret ederek, kuvvete dayalı bir devlet fikri geliştirmiştir.⁶

Aynı atmosferin yetiştirdiği Fransız filozofu Jean Bodin ise ülkesinin, mezhep kavgaları yüzünden bölündüğüne inandığından, doğal bir din anlayışıyla, bu çekişmelerin üstesinden gelinebileceğini belirtmiş, buradan hareketle de, hukuksal temeli olan Mutlak Monarşinin, en iyi devlet biçimi olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁷

Benzer bir durum, Thomas Hobbes’in siyasal kuramında da vardır. İngiltere’de iç savaş sırasında Thomas Hobbes, sözleşme teorisini de kullanarak,

³ J.J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul 1995, s.123

⁴ Platon, Devlet, çev. Sebahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz, İstanbul, 1992, s.242 vd.

⁵ Karl Popper, AçıkToplum ve Düşmanları I, çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1994, s.57 vd.

⁶ Niccolò Macchiavelli, Hükümdar, çev. Mehmet Özay, İstanbul, 1997; Krş, Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul, 1990, s.208-209.

⁷ Macit Gökberk, a.g.e.s. 209-210.

Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Ve Din Kuramı

insanın, bir başka insanın kurdu olmasını önleyebilecek, güçlü monarşik bir devlet felsefesi ortaya koymuştur. Devlet felsefesini geliştirdiği ana eserine "Ejderha" anlamına gelen "Leviathan" adını veren Hobbes'e göre, insanın korunması ve savunulması için, devlet de bir ejderha gibi güçlü olmalı ve sınırsız yetkilerle donatılmalıdır.⁸

Daha sonraki dönemlerde de, güçlü merkezi siyasal otoritenin, toplum-devlet ilişkilerinde ortaya çıkardığı tahakküm problemleri yüzünden, siyasal otoritenin sınırlandırılmasına yönelik teorilerin geliştirildiğini görüyoruz. John Locke ve Jean Jacques Rousseau'nun siyasal kuramları, bunun en güzel örnekleridir. Bu filozoflar, merkezi otoritenin yetkilerini sınırlandırmak amacıyla, sözleşmeye dayalı bir siyasal kuram ortaya atmışlardır.

Ancak, Aydınlanma Döneminin iki önemli filozofu olan, John Locke ve J.J.Rousseau, her ne kadar sözleşmeye dayalı bir devlet kuramında birleşseler de, onların siyasal teorileri yine de birbirlerinden farklılık arz etmektedir.

John Locke, devletin, doğal hakların korunması amacıyla, insanlar arası anlaşmayla kurulduğunu belirtmektedir. Ona göre devlet, erkler ayrılığı ilkesine göre yönetilmeli, egemenlik gücü, bu organlar arasında paylaşılmalıdır. Yasama, yürütme ve yargı organlarının başında ise, bir hükümdarın bulunmasının gerekliliğine vurgu yapan Locke, böyle bir hükümdarın, yetkilerinin de yasalarla sınırlandırılmasını, yasaları çiğnemesi durumun da yönetilenlerin, yönetime müdahale hakkının olduğunu ifade etmektedir.⁹

Rousseau ise, devletin bir sözleşmeyle kurulduğu konusunda Locke ile aynı çizgide olmasına rağmen, onun erkler ayrılığı ilkesine karşı çıkarak, toplum sözleşmesini "Genel İstem" öğretisiyle temellendirmekte,¹⁰ halka dayalı ve halkın doğrudan yönetime katıldığı bir halk demokrasisini benimsemektedir.

Rousseau'nun böyle bir sistemi önermesinde, kendi yaşadığı toplumsal koşulların etkisi büyüktür. O, adı anılmayan, karanlıkta kalmış, yoksul halk kitlesi içinden çıkan, ilk modern siyasal kuramcıdır. Bunun içindir ki, kendisine "Sen kral mısın, yoksa yasacı mısın ki, politika üstüne yazı yazıyorsun?" diye soracak olanlara şu karşılığı vermektedir: "Ben ne kralım, ne de yasacı; onun için politika üstüne yazıyorum ya! Hükümdar ya da yasacı olsaydım ne demek gerektiğini söyleyip, vaktimi boşuna harcamaz, ya yapacağımı yapar ya da susardım. Özgür bir devletin yurttaşı ve egemen varlığın bir üyesi olarak

⁸ Bkz, Thomas Hobbes, Leviathan, çev. Semih Çim, İstanbul, 1995, s.17 vd.

⁹ Richard Peters, John Locke, ed Mourice Cranstanh, Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri, çev.Nejat Muallimoğlu, İst, 1995, s.70.

¹⁰ Rosseau, Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, İstanbul 1994,s.35 vd.

Tuncay İMAMOĞLU

dünyaya geldiğim için, kamu işlerinde sözümün etkisi ne denli az da olsa, oy verme hakkım, bu işleri öğrenmek görevini yüklenmeme elverir.”¹¹

Rousseau'nun düşüncesi, uygarlık, bilim ve ilerleme olgularının eleştirisi üzerinde temellendiğinden, onun siyasal kuramına geçmeden önce, bu olgularla ilgili görüşlerini ana hatlarıyla da olsa ele almamız gerekmektedir .

Rousseau, Kıta Avrupası Felsefesinin, Aydınlanma eleştirisine önemli katkılarda bulunmuş bir filozofu olarak karşımıza çıkar. O, bir Aydınlanma filozofu olmasına rağmen, yüzyılın iyimserliğine karşıt olarak, kendi çağına kadarki tüm tarihi, insanın doğuştan iyi olan doğasını bozan bir süreç olarak nitelendirmektedir.¹²

Aydınlanma Yüzyılında, hemen hemen tüm düşünürler; uygarlık, bilim ve ilerlemeyi yüceltip, aklın gelişmesini, kültürün ideali sayan bir tarih ve kültür anlayışını savunurken, Rousseau, bilim ve uygarlığın insana mutluluk getirdiği idesi ile mücadele etmiş bilim ve uygarlığın insan doğasını bozduğunu, onu her şeyden uzaklaştırıp, yalnızlığa mahkum ettiğini ileri sürmüştür.¹³ Ona göre, uygarlık yolundaki her yeni ilerleme, aynı zamanda eşitsizlik yolundaki yeni bir ilerlemeden başkası değildir.¹⁴ Uygarlık, “kendi ortaya çıkardığı kötülöklere çare bulmak için yapılan ümitsiz bir yarışır”¹⁵ diyen Rousseau, insanlığın ilkel durumunda daha iyi, daha akıllı, daha mutlu ve sağlıklı olduğunu, o çağdan uzaklaştıktan sonra ise, sefil, perişan bir varlık haline geldiğini ifade etmektedir.

Rousseau'ya göre insanlar arasında iki tür eşitsizlik vardır. Birincisi; yaş, sağlık, bedendeki güçler ve zeka, ya da ruh nitelikleri arasındaki farklılardan oluşan doğal ya da fiziksel eşitsizlik, diğeri ise, bir çeşit uzlaşmaya dayanan ve insanların onaylamasıyla kurulmuş ya da onlarca kabul edilmiş, manevi veya politik eşitsizlik.¹⁶

Rousseau, doğal eşitsizlik durumunda herhangi bir kötölükten söz edilemeyeceği kanaatindedir. Çünkü bu dönemde insanlar, iyi veya kötünün anlamını bilmemektedirler. Eylemleri doğaldır. Onların kötölük yapmasını önleyen şey, bilgilerin gelişmesi ve kanunların koyduğu fren değil, tutkuların yatışması ve kötölüğün bilinmemesidir. Doğa, insanı sağlıklı, basit bir hayat sürmesi, zorunlu ihtiyaçlarını gidermesi için donatmıştır. Doğa insanı, yiyeceğini kendisine rahat rahat sağlayan, bol yemişli ormanlarda dolaşarak

¹¹ Rousseau , a.g.e.s.13.

¹² Rousseau, Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev, çev. Sebahatin Eyüboğlu, İstanbul ,1998,s.35.

¹³ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı , s.122 vd.

¹⁴ Rousseau, a.g.e.s.49.

¹⁵ William Ebenstein , Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri , çev.İsmet Özel , İstanbul , 1996,s.202.

¹⁶ Rousseau, a.g.e.s.87.

Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Ve Din Kuramı

yaşıyor, ilk rastladığı derede susuzluğunu gideriyor ve kendisine yemeğini sağlayan ağacın altında uyuyordu. Bu insan savaşın ve dostluğun ne demek olduğunu bilmiyordu. Bu yüzden de doğal ya da fiziksel eşitsizlik herhangi bir problem doğurmuyor, herkes kendisi için yaşıyor, kendisi ile yetiniyordu. Başkalarına zarar vermek diye bir şey olmadığından, kimse kimseden kuşkulandırmıyordu.¹⁷ Ancak bu insanlardan birisi bir başkasının yardımına ihtiyaç duyduğunda, doğal eşitsizlik de bir problem olmaya başladı. Doğa durumu, demir ve buğdayın keşfedilmesiyle, yani tarımın başlamasıyla sona ermiştir. Buna göre, politik eşitsizlik, insanlar arasındaki mülkiyet duygusunun gelişmesiyle ortaya çıkmış bir durumdur. "Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip, "Bu bana aittir" diyebilen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusudur"¹⁸ diyen Rousseau, bundan sonra, insanların ele aldıkları tarım, madencilik, vb. şeylerin tam bir değişikliğe yol açtığını, toprakların işlenmesinin zorunlu bir sonucu olarak da, toprak paylaşımının ortaya çıktığını ve böylece hukuk kurallarının oluştuğunu belirtmektedir.¹⁹

Rousseauya göre, doğal durumun ortadan kalkması, tembellik, lüks ve ahlaksızlığı beraberinde getirmiş,²⁰ zengin ile fakir, efendi ile köle ayrılığı ortaya çıkmış, bu durum da insanları sözleşme ile birleşmeye götürmüştür. Bu sözleşmeyle de, insanlar arasındaki mülkiyet ve eşitsizlik durumu pekiştirilmiştir. Rousseau, bu durumun, doğa yasalarına aykırı ve doğal hukuka ters düştüğünü belirtmektedir. Çünkü çoğunluk, zorunlu ihtiyaç maddelerinden yoksun yaşarken, bir avuç insanın gereksiz şeyler bolluğu içinde yüzmesi doğa kanununa açıkça aykırıdır.²¹

Rousseau'nun bu yaklaşımı, kendinden sonra gelen Marksizmin, önemli dayanaklarından birisi olacaktır.

Rousseau'ya göre doğa durumundaki insanla, uygar insan, ruhlarının temeli ve eğilimleri bakımından öylesine ayrılırlar ki, birini en yüce mutluluğa götüren şey, ötekini mutsuzluğa sürükler. Birincisi sadece huzur ve özgürlükle yaşarken, diğeri, daha fazla emek isteyen bir iş bulmak için terler, koşar, durmadan çırpınır; ölünceye kadar çalışır, ölüme bile kendisini yaşayacak durumda tutmak için, koşar, ya da ölümsüzlüğe ulaşabilmek için hayattan vazgeçer. Doğal insan özgür, uygar insan tutsaktır. Doğal insan her zaman kendi

¹⁷ Rousseau, a.g.e. 119-120.

¹⁸ Rousseau, a.g.e.s. 135.

¹⁹ Rousseau, a.g.e.s. 149.

²⁰ Rousseau, Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev , s.23-28. Rousseau'nun bu düşüncelerine benzer ifadelerin ünlü İslam Düşünürü İbn Haldun'un Mukaddimesi'nde de görmek mümkündür. İbn Haldun, medeni toplumların bedevi toplumlardan daha cesaretsiz ve lüks içerisinde yaşadığını bunun da bir medeniyetin çöküşünün nedeni olduğunu belirtmektedir. (İbn Haldun, Mukaddime I, Çev. Zakir K. Ugan, İstanbul, 1990, s. 314 vd.)

²¹ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ,s. 156,169,178.

Tuncay İMAMOĞLU

kendinde yaşarken, kendi dışında olan uygar insan, başkalarının kanılarına göre yaşamayı bilir ve sadece onların yargılarından kendi varoluşunun duygusunu çıkarır. O, ortak paydaya bağlı, değeri toplumsal yapıyla kaynaşmakta saklı olan kesirli bir birimdir.²²

Görülüyor ki, Rousseau, uygar insanın karşısında doğal insanı yüceltmekte, aklın ve uygarlığın ilerlemesiyle insan doğasının bozulduğunu iddia etmektedir. Ona göre, iyi ve özgür yaratılmış olan insan, meydana getirdiği bilim ve uygarlıkla, kendi kendisini zincirleyerek, özgürlüğünü kötüye kullanmış, böylece kendi işlemiş olduğu suçu yüzünden dünyaya kötülük getirmiştir.

O halde bu durum karşısında Rousseau neyi önermektedir?

Denilebilir ki, Rousseau için burada iki seçenek vardır. İnsan, ya altın çağ olarak nitelendirilen doğal durumuna geri dönecek ya da erdemli bir yaşam kurmaya yönelecektir. Ancak, birinci durumun, aklın ilkeleriyle çelişmesinden dolayı gerçekleşmesi mümkün değildir. Geçmişte yaşanan ve idealize edilen bir toplumsal duruma insanlığın tekrar yönelebileceğini varsaymak ütopyadan başka bir şey olmayan döngüsel tarih anlayışının bir sonucudur. Çünkü belirli bir toplumda doğup büyüyen ve kültürel bir varlık haline gelen insanın, bu durumu terk etmesi olanaksızdır. Bunun farkında olan Rousseau böyle bir toplum modeli önermemektedir. Ancak güç ve eşitsizlik üzerine kurulan aristokrat bir devlette de erdemli yaşamının imkansız olduğu kanaatini taşıyan Rousseau, bütün bireylerin eşitliği ve özgürlüğünü içeren toplum sözleşmesine dayalı yeni bir devlet modeli ortaya koymaktadır.

Rousseau, kurguladığı bu devlet modelinde, doğaya uygun bir sistem kurmayı hedefler. Ona göre, insanların hepsi eşit, ortak yetenekleri doğa kaynaklı olduğundan, herkesin eşitliğine dayanan, onların hak ve hukukunu koruyan, toplumsal adaletin değerini artıracak duygu ve duyguların yeniden oluşturulmasını sağlayan bir toplumsal düzen şarttır. Çünkü insanlar, meslekleri ve sınıflarıyla insan değildir. İnsan her durumda insandır. Doğa; ne kral, ne zengin ne de hükümdar yapan bir güç kaynağıdır. Doğal gereksinimler, her yerde benzer olduğundan, onlara çözüm bulacak araçlar her yerde eşit olmak zorundadır.²³ Buna göre, insanların doğal yaşama halindeki durumları ortadan kalktığından, kendilerini koruyabilmeleri için, yapacakları tek şey, birleşerek direktme gücünü alt edebilecek bir güç birliği kurmak, bu güçleri, bir dürtücü güçle yönetmek ve elbirliğiyle harekete geçirmektir. Bu da ancak yapılacak bir sözleşmeyle olacaktır. Rousseau'ya göre, üyelerinden her birinin canını, malını, bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum modeli oluşturulmalıdır ki,

²² Rousseau, a.g.e. s.175-176; Krş. Emile, çev. Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılçim, Erzurum, 2000, s.20

²³ Rousseau, Emile, s.23,116-117.

Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Ve Din Kuramı

orada her insan, hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. Böyle bir sözleşmeyle, üyelere her birinin bütün haklarıyla birlikte, kendini baştan başa topluluğa bağlayacağını belirten Rousseau, her kişinin kendini tümüyle topluma verdiğinden, durumun herkes için bir olacağını, durumun herkes için bir olmasından dolayı da, bunu başkalarının zararına çevirmekten kimsenin bir çıkarının olmayacağını ifade etmektedir.²⁴ Çünkü kendini topluma bağlayan kişi, hiç kimseye bağlanmamış olacak, kendi üzerinde başkasına tanıdığı hakların aynısını elde etmeyen hiçbir üye bulunmayacağı için de, herkes hem yitirdiğinin tam karşılığını hem de elindekini korumaya yönelik daha çok güç kazanacaktır. Böylece sözleşmenin özü gereğince, her türlü egemenlik işleri yurttaşları eşit olarak bağlayacak, onlar arasında hiçbir ayrılık gözetmeyecektir. Rousseau'ya göre, bireyler ancak bu tür sözleşmelere bağlı kaldıkları sürece kendi istemlerinden başka kimsenin buyruğu altına girmezler.²⁵

Görülüyor ki Rousseau, genel istem öğretisini ön plana çıkararak devletin egemenliğini halktan türetmektedir. Ona göre, tanrılar bir halk olarak yaşasalar, yönetim şekli olarak, demokrasiyi seçerlerdi.²⁶ Bir yönetim, nedenli mutlak, nedenli kutsal, nedenli dokunulmaz olursa olsun, bireyler arasındaki eşitlik ilkesini gözetlemeyip, yurttaşlarının genel istemine göre davranmıyorsa yasal olamaz.²⁷ Yönetimin yasal olabilmesi için, halkın onu kabul etmeye ya da etmemeye yetkisinin bulunması gerektiğini vurgulayan Rousseau, Thomas Hobbes'un, güçlü siyasal otoriteye kayıtsız şartsız bağlanmayı öngören kuramına da karşı çıkmaktadır.

Rousseau'ya göre "hak" sözcüğü, güce hiçbir şey ekmediği gibi, hiçbir anlam da taşımamaktadır. Çünkü gücünün yok olmasıyla ortadan kalkan bir hak, hak olamaz. Güç hak yaratmaz. Güçlü siyasal bir otoriteye kayıtsız şartsız bağlanmak, özgürlükten kopmak demektir.²⁸

Rousseau'nun güce yönelik yaptığı bu eleştirilerin, kendi yaşadığı hayat tecrübesinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Rousseau güçsüzlerin, güçlüler tarafından sürekli ezildiği bir ortamda yaşadığını, bu tür haksızlıklara karşı hep kin ve nefret beslediğini "İtiraf" adlı eserinde ifade etmektedir.²⁹

Öte yandan burada şunu da belirtmemiz gerekir ki, Rousseau güçlü bir siyasal otoriteye kayıtsız şartsız bağlanmayı, özgürlükten bir kopuş olarak yorumlarken, insanların boyun eğmeleri gereken yasaların varlığını da kabul etmektedir. Ona göre insan, toplum sözleşmesiyle bizzat kendisinin oluşturduğu

²⁴ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.25-26.

²⁵ Rousseau, a.g.e, s.26,42.

²⁶ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.81.

²⁷ Rousseau, a.g.e, s.43.

²⁸ Rousseau, a.g.e, s.17-20.

²⁹ Rousseau, İtiraf I, s.33,41.

Tuncay İMAMOĞLU

genel istemin yasalarına uymak zorundadır. Bu yasalara uymak, özgürlükten mahrumiyet anlamına gelmez. Aksine özgürlük olur. Çünkü bu sistemde herkes, başkalarına kabul ettirdiği koşullara kendisi de boyun eğmektedir.³⁰ Çıkarla adaletin güzel bir uyuşması olan toplum sözleşmesiyle “Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü birarada, genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bir parçası kabul ederiz.”³¹ Bu yüzden, insanın kendine şart koştuğu yasaya itaat etmesi, özgürlük anlamına gelmektedir.³²

Buna göre diyebiliriz ki Rousseau, genel istem öğretisini devreye sokmakla, Hobbes, Locke, Grotius, vb. filozofların kabul ettikleri mekanist devlet anlayışlarından temelde ayrılmakta, Platon’un, organik devlet kuramına yaklaşmaktadır.

Ona göre devlet, yalnızca üyelerinin birleşmesiyle kurulmuş bir tüzel kişi olduğundan, her parçayı bütüne en uygun biçimde işletip kullanmak için, genel ve zorlu bir güç gerekmektedir. Devlet istediğinde, her yurttaş devlete yapabileceği hizmetleri derhal yapmak zorundadır. Buna karşı devlet de, yurttaşları topluluğa yararlı olmayan hiçbir işe zorlamamalı, ve herkesin eşitliğini sağlamalıdır.³³

Sonuç olarak Rousseau’nun bilim, uygarlık ve ilerleme ile ilgili görüşlerinin tartışmalı olduğunu ifade etmekle birlikte, devletle ilgili bu yaklaşımının kendisinden sonraki zamanlarda, önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Rousseau dönemindeki Fransa devleti genel irade ve eşitliğe değil, sınıf temeline dayanan aristokrat bir devlet modeli idi. Bu yüzden Rousseau’nun devlet kuramı, sınıflar arasındaki ayrımın ortadan kalktığı 1789 Fransız İhtilalini tutuşturan bir kıvılcım olmuş, İnsan Hakları Bildirgesi için de bir zemin oluşturmuştur. Nitekim 1789 İnsan Hakları Bildirgesinin birinci maddesi: “İnsanlar, haklar açısından eşit ve özgür doğmuştur. Toplumsal ayrımlar yalnızca toplumsal yararlılık temeli üzerine kurulabilir” derken, altıncı madde ise, kanunların, genel iradenin bir ifadesi olduğunu, tüm vatandaşların kişisel olarak ya da temsilciler aracılığıyla bu alanda yer alma haklarının bulunduğunu³⁴ belirtmektedir.

Bununla birlikte Rousseau’nun etkisinin sadece Kıta Avrupası ile sınırlı kalmadığını ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Bernard Lewis, “Modern Türkiye’nin Doğuşu” adlı eserinde, onun 19.yüzyıl genç Osmanlıların siyasi görüşlerini etkilediğini ve onların parlamenter hükümet anlayışlarının teorik temelini teşkil ettiğini ileri sürmektedir.³⁵ Lewis’in bu yaklaşımının,

³⁰ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.30,39,42.

³¹ Rousseau, a.g.e, s.26.

³² Rousseau, a.g.e, s.30.

³³ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.40-41.

³⁴ Frank Thilly, Felsefe Tarihi, I, Çev.İbrahim Şener, İst.,1995, s.37.

³⁵ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, 1998, s.171.

Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Ve Din Kuramı

Rousseau'nun siyasal düşüncelere etkisinin büyüklüğünü göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Ancak 19.yüzyıl yeni Osmanlı düşüncesinin teorik temelini, tamamen Rousseau'nun düşüncesinin oluşturduğunu ifade etmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bu düşünörlere Rousseau'nun etkisi olmakla birlikte, onların kullanmış olduğu siyasal söylemler Fransız düşüncesinden çok, İslam düşüncesine ait söylemlerdir. Buna göre siyasal teorilerinde, adalet, istişare, vb. kavramlara sık sık müracaat eden Yeni Osmanlılar'ın,³⁶ bu kavramları yeniden yorumlayarak, Parlamenter hükümet sistemi için İslam düşüncesinden dayanak bulmaya çalıştıkları ve İslam'ı çağdaş bir yorumla tabi tuttıkları söylenebilir.

2- Din Kuramı

J.J. Rousseau, 18.yüzyılda çok yaygın olan "doğal din" anlayışının bir savunucusu olarak karşımıza çıkar. Ancak onun doğal din anlayışı, Voltaire ve Diderot gibi çağdaşlarından farklılık arz etmektedir. Voltaire ve Diderot, kurumsallaşmış bütün dinlere karşı çıkmalarına rağmen, Rousseau yarı Hıristiyan bir doğal din anlayışını benimsemektedir.³⁷ Biz bunu "Emile" adlı eserinin "Savua Rahibinin Mezhebi" bölümünde görmekteyiz. Rousseau burada, evrendeki olağanüstü uyum ve düzenden, üstün ve güçlü bir zekanın varlığına gidilebileceğini ileri sürmekte, bu varlığın, adil, mutlak, iyilik ve irade sahibi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ona göre, Tanrı'nın bu niteliklerine herhangi bir mutlak ve kesin düşüncenin yardımı olmadan, doğanın gözlenmesi ve yargı gücünün iyi kullanılmasıyla ulaşmak mümkündür.³⁸ Tanrı kendisini bize doğa aracılığıyla açıklamaktadır.³⁹

Ancak şunu ifade etmemiz gerekir ki, Rousseau'nun, herhangi bir mutlak düşüncenin yardımı olmaksızın, sadece doğa vasıtasıyla Tanrısal düşünceye ulaşabileceğini vurgulaması, onun vahiy kaynaklı dinleri tamamiyle reddettiği anlamına gelmemektedir. Rousseau, vahiy kaynaklı dinlere değil, tamamiyle gizemlere dayanan dinlere karşı çıkmaktadır. Nitekim o, İncilin, anlatım ve öğütlerindeki inceliğin, ilkelerindeki yükseklik ve hikmetin, onu herhangi bir insan yapıtı olmaktan çıkardığını ifade etmekle birlikte, onun, mantık ve aklın onaylamadığı, akıllı bir insanın düşünerek doğrulamasına olanak bulunmayan, inanılmaz şeylerle de dolu olduğunu belirtmektedir.⁴⁰

Bu ifadeler bize, Rousseau'nun kurumsal dinlere değil, akıl ve mantıkla çelişen dinlere karşı çıktığını göstermektedir. Çünkü ona göre, inanç ancak akıl aracılığıyla güçlenebilir. "Dinlerin en iyisi hiç kuşkusuz en açık olanıdır" diyor

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz, Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İst., 1996, s.95 vd.

³⁷ Rousseau, Yalnız Gezerin Düşleri, çev. Hasan Fehmi Nemli, İst., 1998, s.45.

³⁸ Rousseau, Emile, s.155-156; Krş, Yalnız Gezerin Düşleri, s.45-46.

³⁹ Rousseau, Emile, s.164-165.

⁴⁰ Rousseau, a.g.e. s.167-169.

Tuncay İMAMOĞLU

Rousseau, öğretileri gizem ve bilinemezlerle dolu bir dinin, insanların güvenini yok edeceğini ve akli devre dışı bırakacağını, akli bir kenara bırakmanın ise, akli bize veren varlığı tanımamak ve kuşkuculuğa düşmek anlamına geleceğini ifade etmektedir.⁴¹

Rousseau'ya göre, tüm bu istem dışı kuşkulardan dolayı, yapılması gereken, kalbimizin yalınlığı içinde Tanrı'ya hizmet etmektir. Tanrı'ya hak ettiği biçimde taptıklarında, tüm dinlerin iyi olacağını vurgulayan Rousseau, temel olan ibadetin yürekten inanma olduğunu, hangi biçim altında olursa olsun, içten olmak koşuluyla Tanrı'nın hiçbir ibadeti reddetmeyeceğini belirtmektedir.⁴² Rousseau bu görüşler ışığında Tanrı'ya inanan tüm insanları ve tüm dinleri birbirine saygı göstermeye ve "kilise dışında kurtuluş yoktur" ilkesinden vazgeçmeye çağırmakta, herkesin mensubu olduğu din içinde kalması gerektiğine işaret ederek, dinlerarası bir hoşgörü ortamı oluşturmaya çalışmaktadır.⁴³

Dinsel hoşgörünün, dinler arası diyalogla yakın bir ilgisinin olmasından dolayı⁴⁴ Rousseau'nun bu açıklamalarının, dinlerarası diyalog tartışmalarının yaygın olduğu günümüz dünyasında, oldukça önem arzettiği söylenebilir.

Rousseau, "Toplum Sözleşmesi" ve "İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı" adlı eserlerinde ise, dini, topluma sağladığı yarar açısından değerlendirerek, bir devlet dininden söz eder. Rousseau'nun dine yönelik bu yaklaşımı, onun siyaset teorisiyle paralellik arz etmektedir.

Din ile siyaset arasında zorunlu bir ilişkinin olduğunu ileri süren Rousseau, Siyasal otoriteye, yani devlete kutsal ve dokunulmaz bir nitelik vermek için, Tanrı iradesinin işe karıştırılması gerektiğini, kamunun rahatlığı ve huzuru bakımından bunun şart olduğunu⁴⁵ ifade etmektedir. Rousseau, din ile devlet arasında sağlıklı bir diyalog kurmak amacıyla tarihteki din ve devlet ilişkilerinden çeşitli örnekler vermekte, paganizmi, ilk dönem Hıristiyanlığı, Katolikliği ve İslamı, siyasal otorite ile olan ilişkileri açısından inceleyerek sonuçta, insanın, rahibin ve yurttaşın dini diye üç tür bir din ayırımına gitmektedir. Ona göre, insanın dini, başlangıç dönemine özgü ve ilk dönem Hıristiyanlığa, yani İncilin Hıristiyanlığına karşılık gelmekteyken, Rahibin dini, Roma Hıristiyanlığına karşılık gelen ve Katolikliği içine alan bir dindir. Yurttaşın dini ise antik çağın paganizmine karşılık gelmektedir.⁴⁶

⁴¹ Rousseau, a.g.e. s.164.

⁴² Rousseau, a.g.e. s.169.

⁴³ Rousseau, a.g.e. s.171.

⁴⁴ Vahdettin Başcı, Taassup ve Hoşgörü, Erzurum, 1996, s.20 vd.

⁴⁵ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, s.167.

⁴⁶ Rousseau, Toplum Sözleşmesi, s.151-152.

Jean Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Ve Din Kuramı

Rousseau, siyasal otorite ile olan ilişkileri açısından, bu üç dinin de kendilerine özgü bir takım pozitif ve negatif yönlerinin olduğu kanaatindedir. Örneğin, yurttaşın dini, din ve siyaset arasındaki birliği gerçekleştirdiği ölçüde iyidir. Bu din, Tanrı sevgisini yasa sevgisiyle birleştirerek, yurttaşlara, yurda karşı aşırı bir hayranlık aşulamakta, devlete hizmet etmenin, devletin koruyucusu Tanrı'ya hizmet olduğunu öğretmektedir. Onda kraldan başka hukukçu, yöneticiler dışında da Rahip yoktur. Yurdu uğrunda can vermek, şehit olmaktır. Yasaları çiğnemek dinsizlik, bir suçlunun üstüne, herkesin dikkatini çekmek, onu Tanrıların öfkesine kurban etmek anlamına gelmektedir. Ancak bütün olumlu yönleriyle birlikte Rousseau, yurttaşın dini olan paganizmin, aynı zamanda kötü olduğunu da ifade etmektedir. Çünkü, yanılı ve yalan üzerine kurulu olan bu din, insanları aldatmakta, çabuk kanan kör inançlı kişiler durumuna sokmakta ve gerçek tapınmayı, bir takım boş törenlere indirgemektedir. Yine bu din, tekelcilğe ve zorbalığa kaçarak bir ulusu can kıyıcı ve hoşgörüsüz yapmakta, kendi Tanrılarına inanmayanları öldürmenin kutsal bir iş olduğuna insanları inandırdığı için de, bir ulusu, diğer uluslara karşı doğal bir savaş durumuna sokmaktadır.⁴⁷

Başlangıç dönemine, yani ilk dönem Hıristiyanlığa karşılık gelen insanın dininde ise Rousseau, ters yönde bir aşırılığın var olduğunu ileri sürmektedir. Filozofa göre, bu kutsal, yüce ve gerçek din sayesinde, aynı Tanrı'nın kulları olan insanlar, birbirlerini kardeş bilirler ve onları birleştiren şey ölümle bile yok olmaz. Rousseau, dinin bu yönünün çok olumlu olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu dinin bazı olumsuzlukları da bulunmaktadır. Bu dinin, tamamıyla ruhani bir din olmasından, bu dünyayla değil, öbür dünyayla ilgilenmesinden dolayı, toplumla ve devletle hiçbir bağı bulunmamaktadır. Teolojik sistem, siyasal sistemden ayrıldığı için, bu durum, devletin bir ve tek olmaktan çıkmasına ve Hıristiyanlar arasında bölünmelere sebep olmuştur.⁴⁸

Rousseau, rahibin dini olarak adlandırdığı Roma Katolikliğinin ise, toplumsal birliği bozduğunu ve insanı kendi kendisiyle çelişme noktasına getirdiğini vurgulayarak "bu din o kadar kötüdür ki, bunu ispatlamaya kalkışmak boşuna vakit kaybetmek olur"⁴⁹ demektedir.

Görülüyor ki, Rousseau antik paganizmi hoşgörüsüzlük ve savaş tehlikeleri içermesinden, İncil Hıristiyanlığını, tamamıyla ruhani bir din olmasından ve insanı dünya ve devletten uzaklaştırmasından, Roma Katolikliğini ise, topluma bölünme sokmasından dolayı eleştirmektedir.

Öyleyse Rousseau, ne tür bir din önermektedir?

⁴⁷ Rousseau, a.g.e. s.152-153.

⁴⁸ Rousseau, a.g.e. s.153-154.

⁴⁹ Rousseau, a.g.e. s.152.

Tuncay İMAMOĞLU

Diyebiliriz ki o, devletin ihtiyaç duyduğu dinin ne devletten tamamıyla kopuk olmasını, ne onunla birleştirilmesini, ne de kendi içinde bölünmesini istemektedir. Bu anlamda onun, insanın ve yurttaşın dini diye adlandırdığı dinlerin olumsuzluklarının ortadan kaldırıldığı bir devlet dini önerdiği söylenebilir.

Rousseau'ya göre, toplumsal bütünlüğü sağlamak için, din ile devlet arasında birlik ve ahenk bulunmalıdır. O, bu durumun gerçekleştiği tek bir örnek vermektedir. O da, İslam'ın Hz. Muhammed ve ilk halifeler dönemindeki uygulamasıdır. Ona göre, Hz. Muhammed'in sağlam görüşleri ve kutsal amaçları vardı. Politik sistemini iyi temellere oturtmuştu. Kurduğu hükümet, kendinden sonraki halifeler zamanında biçimini sürdürdüğü sürece tam bir birlik içinde kalmış ve bundan dolayı da iyi bir yönetim olmuştur. Ancak daha sonra, din ve siyaset arasında bölünme olduğundan, toplumsal bütünlük sona ermiş ve toplumda çözümler baş göstermiştir. Bu da Arapların başka ulusların boyunduruğu altına girmelerine sebebiyet vermiştir.⁵⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Rousseau'ya göre din, hem kişisel hem de toplumsal ve siyasal yaşam için zorunlu bir gerekliliktir. Din ile siyaset arasındaki sağlıklı bir diyalogun yolu ise, toplumsal bütünlük ve dinsel hoşgörü ortamından geçmektedir.

⁵⁰ Rousseau, a.g.e. s.150.